

zawierającego opis jego granic — oraz mapkę omawianych w pracy parafii ze szkicem całego dekanatu Eifel sprzed roku 1800.

Obaj autorzy, Opladen i Schug, we wspomnianych pracach opierają się nie tylko na źródłach drukowanych, ale także archiwalnych, przy czym poza archiwami o charakterze centralnym korzystają także z archiwów parafialnych a nawet prywatnych. Odczuwa się jednak w obu pracach brak omówienia podstawy źródłowej, tak przecież różnorodnej dla wielowiekowego okresu, który autorów interesuje.

Nie ulega wątpliwości, iż jednym z głównych zagadnień, na które obie te prace winny dać odpowiedź, to problem rozwoju organizacji parafialnej na omawianym przez nie terenie. Tymczasem brak w nich zupełnie świądomego postawienia tego problemu. Chronologiczny układ monografii parafii byłyby w pewnej mierze odbiciem tego rozwoju, w alfabetycznym zaś układzie problem ten gubi się całkowicie. W pewnym, minimalnym zresztą stopniu wgląd w tę sprawę daje jedna z tabel w pracy Schuga, umieszczona we wstępie, a zawierająca zestawienie podstawowych, wymienionych wyżej, elementów tego rozwoju. Konsekwencją wspomnianego braku jest nie postawienie przez autorów kwestii uwarunkowań takiego a nie innego rozwoju organizacji parafialnej i życia parafialnego (osadnictwo, siły społeczne wpływające na rozwój parafii i ich wewnętrzną strukturę) jako samodzielnego zagadnienia. Problemów tych, poruszanych mimochodem w każdej monografii parafii, autorzy nie wyodrębnili i nie spojrzeli na nie z perspektywy całego terenu, przez co pozbawili się możliwości dojścia do ogólniejszych wniosków. Brak szerszej problematyki stanowi cechę charakterystyczną omówionych prac. Ich koncepcja zdaje się nawiązywać do XIX-wiecznego programu Wincentego Darnaut, który dzisiaj traktować można jedynie jako punkt wyjścia do bardziej pogłębionych studiów nad historią Kościoła, pojętą nie statycznie i idiograficznie, lecz dynamicznie, jako integralną część ogólnego rozwoju dziejowego. Dlatego też główna wartość owych prac polega na starannym zebraniu obszernego materiału do poszczególnych parafii. Materiał ten należałoby przepracować z punktu widzenia szerszej postawionej problematyki.

Eugeniusz Wiśniowski

„*Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis*“. Periodicum trimestre Curiae Generalis Sacri Ordinis Cisterciensis. Romae. Annus I (1945) — XII (1956).

W 1945 Kuria Generalna cystersów w Rzymie wydała pierwszy numer pisma poświęconego wyłącznie zagadnieniom zakonu cysterskiego. „*Analecta*“ zawierają więc studia z historii, duchowości, prawa oraz liturgii zakonnej. Studia te mają jednakowoż znaczenie nie tylko dla historii konkretnego życia monastycznego, ale też dla historii Kościoła w ogólności.

Omawiane czasopismo ukazuje się regularnie jako kwartalnik. Obejmuje artykuły, analityczne studia, wydawnictwa źródeł zakonnych oraz informacje o rękopisach cysterskich znajdujących się w archiwach i bibliotekach na terenie całej Europy. W roczniku XII (1956) ukazały się adnotacje bibliograficzne, krótkie omówienia i recenzje książek i artykułów w czasopismach, dotyczące cystersów. Dział ten nosi nazwę „Bibliographia Cisterciensis“. Według zapowiedzi redakcji „Bibliographia“ będzie się odtąd ukazywać w każdym roczniku.

Rocznik I z 1945 roku zredagowany został całkowicie w języku łacińskim, w dwóch sekcjach: historycznej i liturgicznej. Od rocznika II wydawnictwo ma charakter wielojęzyczny. Ponadto, od tegoż tomu włącznie redakcja zniosła podział na sekcje.

Przystępując do omawiania zawartości i kierunku „Analecta“ wydaje się koniecznym wydobyć, w pierwszym rzędzie, udziału pisma w długotrwałej, ogólnoeuropejskiej dyskusji na temat początków zakonu cystersów, w sensie określenia źródeł formacji zakonnej, warunków zakreślających specyficzne oblicze zakonu, dalej, na temat faktycznej roli zakonu, jego ewolucji, sprecyzowanie roli św. Bernarda w zakonie i w świecie. Dyskusja ma charakter znacznie szerszy, wychodzący poza cystersów, sięga do ówczesnej historii całego Kościoła¹.

Poznanie dokładne zakonu cysterskiego jest tylko jedną z ważniejszych dróg dotarcia do ówczesnych, z okresu formowania się cystersów, spraw społecznych. Oczywiście, poznanie zakonu jest również swoistym, odrębnym celem badawczym. Jeden i drugi cel osiągnąć można poprzez studia oparte o właściwe, nowoczesnie zinterpretowane i wydane teksty źródłowe.

Na łamach omawianego czasopisma dyskusję zapoczątkował Josip Turk publikując w łacińskiej wersji pracę *Charta Caritatis Prior* („Analecta“, I (1945) 11—61). Obszerną i szczegółową analizę źródłoznawczą Karty Miłości uzupełnia wydanie tekstów: Karty pierwotnej, wraz z fotokopią rękopisu lublańskiego oraz Karty późniejszej. Według Turka, pierwotny tekst Karty został ułożony w 1118 roku, następnie w latach 1134—1152 uległ zmianie. Sądzi on dalej, że zmiany Karty odbijają ewolucję wewnątrz zakonu w kierunku zmniejszenia uprawnień opata Citeaux na rzecz czterech pierwszych opatów. Podstawą dalszego pogłębienia znajomości podstawowych tekstów prawnych zakonu była duża źródłoznawcza praca J. Turka, *Cistercii Statuta Antiquissima* („Analecta“, IV (1948) 1—159). Analizą Turk objął: 1. *Instituta Generalis Capituli apud Cistercium*, 2. *Exordium Cisterciensis coenobii* i 3. *Charta Caritatis*.

Instituta są pierwszym oficjalnym zbiorem statutów Kapituły Generalnej cystersów (tytuł ten, jak podaje Turk, jest właściwym dla powyższego

¹ Dokładniejsze omówienie przebiegu dyskusji zob. J. Zawadzka, *Proces fundowania opactw cysterskich w XII i XIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne“, VII (1958), z. 2.

zbioru, w przeciwieństwie do używanych dotąd: *Instituta Capituli Generalis Ordinis Cisterciensis* u J. Paris, *Nomasticon Cisterciense*, Paris 1664, czy spotykany w kodeksach: *Super Instituta Generalis Capituli apud Cistercium*). Na podstawie analizy i zestawień tekstów *Instituta* znajdujących się w różnych kodeksach, autor dochodzi do wniosku, że pierwsza redakcja *Instituta* pochodzi sprzed 1152 roku (rękopis lubljański nr 31), a ostatnia, divioneńska (która była podstawą wydawnictwa J. M. Caniveza, *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis*, t. I, Louvain 1933) powstała między 1175 a 1182 rokiem. Turk dołącza tekst *Institutów* graficznie wyodrębniając obie redakcje. Ponadto, dołącza tekst *Exordium, Karty Miłości* i bulli Eugeniusza III, *Sacrosancta Romana Ecclesia* (1 VIII 1152).

Dalszym, istotnym wkładem do dyskusji jest opublikowanie w całości kodeksu rękopiśmiennego nr 31 Biblioteki Uniwersyteckiej w Lublianie: P. Canisius Noschitzka, *Codez manuscriptus 31 Bibliothecae Universitatis Labacensis* („Analecta“, VI, (1950) 1—124). Kodeks ten był jak wiadomo podstawą poprzednich odkryć J. Turka. Rękopis obejmuje: 1. *Super Exordium Cisterciensis Cenobii*, 2. *Super Cartam Caritatis*, 3. *Super Instituta Generalis Capituli apud Cistercium* i 4. *Incipiunt Capitula Ecclesiasticorum officiorum*.

Datę powstania pierwszej redakcji *Institutów* próbuje, w pewnej dyskusji z Turkiem, ustalić François Kovács, *À propos de la date de la rédaction des „Instituta Generalis Capituli apud Cistercium“* („Analecta“, VII (1951) 85—90). Tradycyjnie, opinia historyków odnosiła ten tekst do 1134 roku (np. w cytowanym wydawnictwie statutów Kapituły, J. M. Caniveza). Fr. Kovács przypuszcza natomiast, że *Instituta* powstały około 1150 roku, gdyż świadczą o innej nieco orientacji zakonnej niż dokumenty z czasów Stefana Hardinga.

Kapitałnym punktem rozwijającej się dyskusji jest porównawcza praca D. Roger Duvernay'a, *Cîteaux, Vallombreuse et Etienne Harding* („Analecta“, VIII (1952) 379—495). Praca posiada obszerne zestawienie literatury poruszanych w niej problemów, a więc: powstanie cysterskiej i vallombrozsjańskiej gałęzi benedyktynów na tle rozwoju reguły św. Benedykta, następnie roli Stefana Hardinga.

Cenną jest rozprawa P. Colomban Bocka *Les Cisterciens et l'étude du droit* („Analecta“, VII (1951) 1—31) przedstawiająca studia prawnicze cysterskie na tle rozwoju instytucjonalnych założeń zakonu.

Badającym cystersów w świetle związków z ogólnym ruchem monastycznym na Zachodzie interesującego materiału dostarcza P. Vincentius Hermans, *De novitiatu in Ordine Benedictino-Cisterciensi et in Iure Comuni usque ad annum 1335* („Analecta“, III (1947) 1—110). Autor podaje szeroką, najnowszą bibliografię zagadnienia. Pewne światło na charakter formacji zakonnej cystersów rzuca specjalne studium Rodolpha Marosszéki, *Les origines du Chant Cistercien. Recherches sur les réformes du plain-*

chant Cistercien au XII-e siècle („Analecta“, VIII (1952) I—XVI, 1—179). Praca jest zaopatrzona w obszerny wykaz literatury i źródeł, w tablice, fotokopie tekstów muzycznych, wreszcie zawiera dodatki, m. in. prawie pełną listę rękopisów muzycznych, cysterskich z XII i XIII wieku, z podaniem miejsca pochodzenia. Obszerna ta praca zawiera studia: 1. historyczne, 2. reformy cysterskiej z 1134 roku i 3. źródła reformy cysterskiej. Upřednio na temat śpiewu u cystersów pisał Fr. Kovács, *Fragments du chant cistercien primitif* („Analecta“, VI (1950) 140—150).

Szeroko udokumentowaną pracę poświęcił problemowi zakonnego ruchu kobiet Ernst Günther Krenig, *Mittelalterliche Frauenklöster nach den Konstitutionen von Cîteaux unter besonderer Berücksichtigung fränkischer Nonnenkonvente* („Analecta“, X (1954) 1—105). Studium obejmuje kwestie powstania cysterszek i ich relacji prawnej z Kapitułą Generalną, zasady organizacji klasztorów, reguły i podstawy gospodarcze.

Interesującym przyczynkiem do badań nad stosunkami między biskupem a opactwami podlegającymi mu organizacyjnie, jak też do badań nad egzempljami i walką z episkopatem w XIII wieku, jest artykuł Bernarda Lucet, *Les ordinations chez les Cisterciens. Témoignage d'Eude Rigaud pour la Normandie* („Analecta“, X (1954) 268—301). Autor podaje obszerne cytaty źródłowe i problem święceń kapłańskich u cystersów rozważa w oparciu o żywą historycznie zmienną formację zakonu.

W wyniku zainteresowań dyskutowanymi, zasadniczymi problemami zakonu, opublikowane zostały prace nad kalendarzem cysterskim oraz liturgią. Bernardus Kaul, *De Kalendario Cisterciensi eiusque revisione instituenda* („Analecta“, *De Kalendario Cisterciensi eiusque revisione festorum condendo* („Analecta“, VI (1950) 151—165), François Kovács, *Relation entre l'Officium Defunctorum feriale et la Liturgie Cistercienne primitive* („Analecta“, VII (1951) 78—84), Raynaldus Stieger, *Memorandum de revisione Martyrologii Cisterciensis* („Analecta“, VII (1951) 232—251), oraz tenże, *Propositum de revisione Martyrologii Cisterciensis* (ibid., s. 252—362). Autor podaje w tym artykule obszerną bibliografię przedmiotu. Prace Stiegera i Kaula powstały jako odpowiedź na zainicjowaną, w pierwszym roczniku „Analecta“, dyskusję nad reformą liturgii cysterskiej (I (1945) 62—95), Bruno Griesser, *Die „Ecclesiastica Officia Cisterciensis Ordinis“ des Cod. 1711 von Trient* („Analecta“, XII (1956) 153—288) — wydany i opracowany kodeks z XII wieku.

Podobna dyskusja rozwinęła się wokół psalterza cysterskiego. Barnabas Steiert, *Das Psalterium Pianum in seiner sprachlichen Neuheit gegenüber der Vulgata* („Analecta“, VI (1950) 166—180), tenże, *Einführung in die neue römische Psalmenversion* („Analecta“, VII (1951) 91—166), tenże, w podsumowującym artykule, *Einführung in die neue Psalmenversion* („Analecta“, XI 1955) 199—324), do artykułu dołączony obszerny wykaz literatury przedmiotu.

Osiemsetlecie śmierci św. Bernarda (1153) dało okazję do próby podsumowania badań nad cystersami, a szerzej biorąc, nad ruchami religijnymi X, XI, XII wieku oraz do podsumowania wiedzy o samym św. Bernardzie, jego osoby i znaczeniu w kulturze ogólnoeuropejskiej. W dniach 15—19 września 1953 roku odbyła się w Dijon sesja poświęcona studiom doktryny teologicznej św. Bernarda. Sprawozdanie z tej sesji umieszczono w „Analecta“, IX (1953) 1—334. W przedmowie do wydawnictwa podkreślono roboczy charakter sesji i jej wyników oraz duże jeszcze braki w pełnym poznaniu problemu. W sumie, sprawozdanie obejmuje 18 różnorodnych referatów specjalistycznych. W tym też roczniku Jean Leclercq ogłosił obszerną, gruntowną pracę, *Études sur Saint Bernard et le texte de ses écrits* (s. 1—247). Leclercq omawia tu dzieje i chronologię rękopisów Bernarda (dołączona mapa pochodzenia rękopisów) m. in. *La préhistoire de l'édition de Mabillon*. Praca zaopatrzona wielu indeksami, oraz podobiznami manuskryptów. Tenże autor opublikował zbliżoną tematycznie pracę pt. *Sermons de l'école de S. Bernard dans un manuscrit d'Hauterive* („Analecta“, XI (1955) 3—26). Cytując obszernie XII-wieczny rękopis Biblioteki Uniwersyteckiej we Fryburgu (Szwajcaria) analizuje wpływy św. Bernarda formujące w pewnym sensie jego szkołę, uchwytną w literaturze cysterskiej XII wieku. Ponadto J. Leclercq ogłosił listę bibliotek europejskich posiadających źródła ikonograficzne do życia św. Bernarda („Analecta“, XI (1955) 145—156). Wspomina tam m. in. o Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, gdzie ma znajdować się antyfonarz z końca XIII wieku z podobizną świętego (sygn. I. F. 401, f. 133) — reprodukcja u E. Kloss, *Schlesische Buchmalerei*, 1942, s. 159.

Wśród artykułów zasługujących na podkreślenie i uwagę można wskazać studium Anselma Dimier, *Observances monastiques* („Analecta“, XI (1955) 150—198). Autor analizuje sens poszczególnych członów reguły życia monastycznego cystersów na szerszym tle reguł monastycznych i, co jest szczególnie interesującym, w związku z historycznymi uwarunkowaniami i konkretnymi dziejami cystersów. Praca zawiera dobre zestawienie bibliografii zagadnienia. Ponadto studium K. Hallingera, *Woher kommen die Laienbrüder?* („Analecta“, XII (1956) 1—104), poświęcone zagadnieniu konwersów. Studium sumienne warsztatowo, uwzględnia całą, najnowszą literaturę przedmiotu.

Cenną tendencją wydawnictwa jest zamieszczanie prac źródłoznawczych, szczegółowo interpretowanych tekstów źródeł oraz informacji na temat zasobów archiwalnych i bibliotecznych opactw cysterskich. W omawianych tutaj dwunastu rocznikach „Analecta“ przeważa materiał dotyczący wcześniejszych dziejów zakonu.

I tak, Ambrosius Schneider wydał z komentarzem źródłoznawczym *Vita B. Davidis monachi Himmenrodensis* z XII wieku („Analecta“, XI (1955) 27—44). P. Bruno Griesser omówił pochodzący z XII wieku *Registrum*

epistolarum Stefani de Lexinton abbatis de Stanlegia et de Savigniaco („*Analecta*“, II (1946) 1—118; VIII (1952) 181—378). Tenże, *Ungedruckte Texte zur Zeichensprache in den Klöstern* („*Analecta*“, III (1947) 111—137). Tenże, *Consuetudines domus Cisterciensis* („*Analecta*“, III (1947) 138—146). W ostatnim, B. Griesser wydał i skomentował tekst zawarty w trzynastowiecznym rękopisie Zentralbibliotheks Zürich. Jean Leclercq, *Un Opuscule inédit de Jean de Limoges sur l'exemption* („*Analecta*“, III (1947) 147—154). J. Hourlier, *Guillaume de Saint-Thierry et la „Brevis Commentatio in Cantica“* („*Analecta*“, XII (1956) 105—114). P. Konrad Koch, *Vollständiges Brevier aus der Schreibstube des hl. Stephan* („*Analecta*“, II (1946) 146—147). C. H. Talbot opracował krytycznie *Two opuscula of John Godard, first abbot of Newenham* („*Analecta*“, X (1954) 208—267) — źródło z XIII wieku. Tenże, dwunastowieczny *The Testament of Gervase of Louth Parc* („*Analecta*“, VII (1951) 32—45), tenże, źródło również z XII wieku, *A Letter of Roger, Abbot of Byland* („*Analecta*“, VII (1951) 218—231). Ponadto C. H. Talbot umieścił analizę katalogów księgozbioru opactwa w Pontigny, *Notes on the Library of Pontigny* („*Analecta*“, X (1954) 106—168). Wreszcie cenny wykaz zawartości archiwum i biblioteki Cîteaux oraz czterech pierwszych filii, sporządzony przez Tiburtiusa Hümpfnera („*Analecta*“, II (1946) 119—145).

Okresu nowożytnego dotyczą artykuły: Georg Krones, *Robert Leeb der letzte Barockabt von Heiligenkreuz (1688—1735)* („*Analecta*“, XI (1955) 45—138), Alexis Presse, *Notes et documents sur les derniers temps de l'abbaye de Cîteaux* („*Analecta*“, X (1954) 169—207), Edgar Krausen, *Zisterziensertum und Wallfahrtskulte im bayerischen Raum* („*Analecta*“, XII (1956) 115—129).

Jednym z bardziej interesujących działów większości roczników „*Analecta*“ są zwięzłe, dokładne informacje o nieznanych rękopisach cysterskich, publikowane przez Dom Jean Leclercq'a. Poszukiwaniami objął on wszystkie archiwa i biblioteki na terenie Europy. Wyniki dotychczasowej kwerendy są następujące: (pomijając będące powtarzający się tytuł czasopisma) 1. Anglia (XI (1955) 147—148; XII (1956) 305—306), 2. Austria (XI (1955) 141), 3. Belgia (XII (1956) 289—293), 4. Francja (X (1954) 308—313; XI (1955) 141—142, 146—147; XII (1956) 293—304, 306—310), 5. Hiszpania (V (1949) 109—119; XI (1955) 141), 6. Luxemburg (XI (1955) 143) 7. Niemcy (VII (1951) 46—70; XI (1955) 139—141), 8. Portugalia (VI (1950) 131—138), 9. Szwajcaria (XI (1955) 144), 10. Szwecja (VI (1950) 124—130), 11. Włochy (V (1949) 94—108; VII (1951) 71—77; X (1954) 302—307; XI (1955) 143).

Powyższy przegląd zawartości „*Analecta*“ pozwala zorientować się w roli jaką czasopismo to spełnia w zakresie potrzeb historiografii cysterskiej i, w konsekwencji, w historiografii ogólnokościelnej. Jako naukowy organ zakonu skupia i organizuje badania naukowców z całej Europy.

„Analecta“ dają miejsce publikacjom różnego rodzaju, od drobnych przyczynków, poprzez wydawnictwa tekstów źródłowych oraz informacje o systematycznych poszukiwaniach źródeł, do dużych, monograficznych studiów wszelkich dziedzin historycznego życia zakonu. Wprowadzony od XII rocznika dział notat bibliograficznych to naukowe znaczenie czasopisma faktycznie pogłębił.

Józefa Zawadzka

Ks. Józef Fiałkowski, *Nowosądecka kolegiata. Cz. I: Dzieje kapituły mniejszej (1448—1791)*, Warszawa 1958, s. X + 232.

Nieliczne opracowania z zakresu dziejów kolegiat polskich wzbogaciła ostatnio monografia ks. J. Fiałkowskiego o nowosądeckiej kolegiacie św. Małgorzaty. Została ona przyjęta jako praca doktorska na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego (1949). Publikacja składa się z dwóch części; pierwsza obejmuje właściwą rozprawę (1—131), druga natomiast w formie „dodatków źródłowych“ zawiera „pięć dokumentów z dziejów kapituły mniejszej w Nowym Sączu, w tym jeden zespół aktów“ z lat 1459—1791 (s. 135—206).

Treścią zasadniczej osnowy pracy są dzieje kapituły mniejszej przy kolegiacie św. Małgorzaty w Nowym Sączu, o czym informuje czytelnika podtytuł monografii; zaznaczona tu Cz (część) I nasuwa przypuszczenie, że Autor zajmie się również kapitułą większą, która dotąd czeka na opracowanie. Ramy czasowe treści pracy obejmują nieco szerszy czasokres niż to sugeruje podtytuł rozprawy (1291—1791). Takie ujęcie czasokresu dyktowały Autorowi z jednej strony dokument lokacyjny Nowego Sącza (1291), z drugiej zaś zniesienie kolegiaty w 1791 r.

Całość dziejów „kapituły mniejszej“ Autor podzielił na 4 okresy: I. Czasy przedkolegiackie: przed 1448 r., gdzie omawia początki parafii św. Małgorzaty w Nowym Sączu a zwłaszcza nieco zawily problem utraty praw parafialnych przez kościół św. Wojciecha, będący na Wielkim Przedmieściu na rzecz filialnej świątyni św. Małgorzaty w obrębie miasta. Okres II. W fazie organizacji: 1448—1597 przedstawia genezę i erekcję kolegiaty wraz z dwoma kapitułami (większą i mniejszą) przez kard. Zbigniewa Oleśnickiego w 1448 roku. W dalszych paragrafach, poświęconych drugiemu okresowi, zajmuje się Autor przede wszystkim stroną prawno-ekonomiczną „kapituły mniejszej“, a więc „wikariami w świetle fundacyjnego dokumentu, ich stanem majątkowym i przywilejami“, podczas gdy dwa ostatnie paragrafy (rozdz. IV § 8 i 9) dorzucają skąpą garść wiadomości o dziejach kolegiaty, a zwłaszcza kapituły mniejszej w latach 1448—1597 (również z dziedziny ekonomicznej). Nieco szerzej przedstawia Autor pierwszą (znaną) wizytację kapituły, dokonaną przez kard. Jerzego Radziwiłła w 1597 r.;